

Egy iskolakísérlet bemutatása

A Németh László Nyolcosztályos Gimnázium

HOFFMANN RÓZSA

A neveléstörténetben csak egy kicsit is járatos olvasóban joggal merülhet fel a kérdés: vajon mitől lesz iskolakísérlet egy nyolcosztályos gimnázium? Hiszen ez az iskolatípus mintegy száz éven keresztül virágzott hazánkban. 1849-ben birodalmi rendelettel, az ún. Entwurf-fal jött létre, és csak 1945-ben mondták ki a megsemmisítőnek szánt ítéletet. Létezésének száz éve alatt számtalan óratervet és tantervet kipróbált; ismerjük mint humán- és reálgimnáziumot, reáliskolát és leánygimnáziumot, leányliceumot és ún. leánykollégiumot; tanított latint és görögöt, majd egyre inkább élő idegen nyelveket, matematikát és természettudományokat, művészettörténetet és fizikát, erkölcsöt és hittant, néprajzot, földrajzot, kémiát, biológiát, rajzot, zenét, testgyakorlatot, és így tovább. Viszont mindvégig megmaradt nyolc évfolyamosnak, s a képzés megkoronázásaként érettségi vizsgálatnak vetette alá a végzős növendékeit. (1) És ami a legfontosabb: egykor volt tanítványi dicsőséget szereztek a magyar tanügynek szerte a világban.

Van-e tehát jogunk, hogy kísérletnek tekintsük és nevezzük a nyolcvanas évek végén újraindított nyolcosztályos gimnáziumot?

Természetesen van. Nem azért persze, mintha a kísérlet magáról a nyolcosztályos középiskoláról volna hivatott kimondani a pozitív (esetleg negatív) ítéletet. Ez már megtörtént ezen iskolatípus történetének első száz éve során. Sokkal inkább azért, mert a régi formát új tartalommal töltötték ki az iskolateremtők. S tették ezt a kilencvenes évek fordulójáig még igen ritkának számító módon, azaz ún. alulról jövő kezdeményezésként, egyetlen tanári kar hitére és szakértelmére támaszkodva, felülről jövő biztatás, vagy még inkább utasítás nélkül. Sőt, inkább mindennek ellenében.

A Németh László Gimnázium tanári közössége 1987 tavaszán kezdett el dolgozni az újraindított nyolcosztályos gimnázium képzési programján. Ennek előmunkálatai alapján a gimnázium 1988 nyarán megkaphatta a Művelődési Minisztérium engedélyét a kísérlet előkészítésére, és 1989 szeptemberében megkezdhetette (az országban elsőként) a nyolcosztályos gimnáziumi képzést.

Az eltelt időszakban a kísérlet kiteljesedett. Az induló első évfolyamot azóta négy további követte két-két párhuzamos osztállyal. A tantervfejlesztés az előzetes terveknek megfelelően halad: az induláskor kidolgozott iskolakoncepcióra és tantárgyi kerettantervekre, amelyek a képzés teljes időtartamát felölelik, fokozatosan épülnek rá az egyes tanévek részletesen kimunkált tantárgyi programjai. Jelenleg már a hatodik évfolyam programjai készülnek. A kísérletben résztvevő tanárok eddig több mint félszáz tankönyvet és szöveggyűjteményt, egyéb segédanyagot és munkafüzetet alkottak. Nem egy tankönyv szerepel a Művelődési és Közoktatási Minisztérium hivatalos tankönyvlistáján is. A képzési programot részben vagy egészben huszonöt gimnázium követi, a tankönyvekből kétszer ennyi iskola rendel. A gimnázium által meghirdetett őszi országos szakmai rendezvényre kétszázötvenen tartották érdemesnek előjóni.

Szakmai körökben tehát már nem ismeretlen a Németh László Nyolcosztályos Gimnázium programja. Mégis szívesen élek az alkalommal, hogy e rövid tanulmány keretei között is hírt adhassak tevékenységünkről.

Az iskolatípus meghatározása

Az iskolatípus nyolcosztályos gimnázium, s mint ilyen, vállalja ennek klasszikus feladatkörét, az általánosan művelt értelmiségi előképzését, a szellem emberének formálását.

Hivatásának tekinti a munkába állásra való felkészítést, de csak abban az értelemben, amennyiben felruházza diákjait az értelmes munkavégzés megkívánta készségekkel: az önálló ismeretszerzés, az önművelés, a kreativitás, a problémaérzékenység és a társadalomban való eligazodás és a kulturált életvitel képességével.

Az iskola intézménye „sohasem vállalkozik minden emberi képesség iskolázására. Létezése pillanatától a képességek egy meghatározott osztályát részesíti előnyben”. (2) A gimnázium elsősorban a fiatalok erkölcsi arculatát formálja, és az intellektuális képességeket fejleszti. Nem vállalja, nem is vállalhatja magára a szakképzés feladatait, csak annak intellektuális megalapozását.

Pedagógiai alapvetés

A nyolcosztályos gimnáziumban folyó legfontosabb tevékenység a gyermek személyiségének, képességeinek sokoldalú kibontakoztatása, saját életének teljesebbé tétele érdekében és a haza hasznára. Ezt nevezzük nevelésnek, amelynek színtere a tanítási óra, a szakkörök, a közös étkezések, a séták, a játékok, a sport, a kirándulás és egyéb közös tevékenységek. Nincs külön nevelés és oktatás (tanítás); tanulás van elsősorban, s annak irányítása, befolyásolása, azaz nevelés. (3) A nevelés komplex tevékenység, „nem lehet fölparcellázni”. Nincsenek külön értelmi, érzelmi, erkölcsi stb. nevelésnek nevezhető parcellák. (4) A nevelés elsősorban nem normák és szabályok közvetítése, hanem személyes példamutatás, és jól irányított egyéni és kollektív cselekvések szervezése.

E folyamat értelemszerű irányítója a tanár. A tanár megismeri a gyermek személyiségét, tiszteletben tartja azt, ugyanakkor vállalja is annak alakítását. Diákjaival ezért sohasem lehet egyenrangú partneri viszonyban. Hiszen ő „vezet, ítél, osztályoz. Bizonyos hatalma van”, (5) amellyel sohasem élhet vissza. Ezt saját erkölcsisége és a tanári közösség természetes belső ellenőrzése garantálja.

E pedagógiai elvek a gyakorlatban csak akkor érvényesülnek, ha egy gyermeket (osztályt) minél kevesebb tanár minél hosszabb ideig tanít. A nyolcosztályos gimnáziumban az osztályfőnök személye nyolc éven keresztül nem változik. Az első két évben a közös étkezést, a sétát és a délutáni foglalkozásokat is kizárólag az osztályban tanító pedagógusok vezetik. Egy pedagógus ideális esetben csak két-három osztállyal dolgozik, ott viszont mind a két, illetve három szaktárgyat tanítja. A gyermekek nevelését így egy jól koordinált, több éven át változatlan összetételű kis létszámú nevelői közösség irányítja.

Tantervi alapelvek

A nyolcosztályos gimnázium a Magyar Köztársaság iskolarendszerének része; diákjai magyar szülők gyermekei, akik döntő többségükben hazai felsőoktatási intézményekben folytatják majd tovább tanulmányukat. Elsősorban tehát az itthoni pályán kell versenyképessé tenni őket. E megfontolásból kiindulva a Németh László Nyolcosztályos Gimnázium tanterve *mindenkor alkalmazkodni kíván a gimnáziumok számára előírt központi követelményrendszerhez*. Ugyanakkor számos területen *többet és mást* igyekszik a diákoknak nyújtani. Felkészíti őket a mindenkori állami érettségi vizsgára, amit azonban a jövőben minőségileg tovább kíván fejleszteni a nemzetközi érettségi vizsga által kijelölt irányban. Így képpen remélhetőleg belátható időn belül eljuthatunk az egyetemi felvételi gyanánt is elismert érettségi vizsgához. Ennek a szintnek az elérésére valószínűleg elsősorban a nyolcosztályos gimnáziumok lesznek képesek.

A hazai viszonyokhoz való tudatos alkalmazkodás következtében tehát a tantervek az érvényes általános iskolai felső tagozatos és a gimnáziumi tanterveket vették alapul. Az egységes gimnáziumi képzés céljának megfelelően az alkotók természetesen változtat-

tak a mostani programokon. Elsősorban azzal, hogy lineárisan építették fel a tananyagot. A tantervkészítés során igyekeztek kiküszöbölni a fentebb említett hibákat, az alábbi szempontok szem előtt tartása mellett:

– „Mint ahogy valamely ép és egészséges szervezetben az egyes funkciók zavartalanul összeműködnek, úgy a tantervnek is összeillő egésznek kell lennie, ahol egyetlen rész sem gátolhatja a másikat, hanem inkább a hatását erősíti”. Az oktatás javait és tárgyait úgy kell elrendeznünk, hogy az a tanuló fejlődésének megfelelően. Ezt hívjuk az elrendezés progresszív elvének. (6)

– A tananyag felépítésekor az egyes tantárgyak:

a) „saját programjaikon belül a megfelelő tematikai területeken, osztályokban... önmaguk jussanak el a szükséges általánosításokhoz;

b) a más tantárgyakban megismert általánosításokra is támaszkodva törekedjenek a tanultak szintézisére a megismerés magasabb szintjén;

c) a képzési folyamat egésze olyan szintézist szolgáljon, amely lehetővé teszi az átmenetet a magasabb típusú, bonyolultabb tudás elsajátításához...” (7)

– A tananyag kiválasztásakor „ne az egyes szaktudományokból, hanem a nevelés feladataiból” induljunk ki, „így az oktatás nevelő jellege nem lesz pusztán dekoráció.” (8)

Tantárgyi rendszer

Még a Németh László Nyolcosztályos Gimnázium tanterveinek összeállítása előtt el kellett dönteni, hogy azok alkotói megkíséreljék-e kialakítani a Németh László-i ún. nagy tárgyak (jelenleg érvényes elnevezés szerint: integrált tárgyak) rendszerét, avagy megmaradnak a hagyományos szaktárgyak (tantárgyak) keretei között. A választást segítette, hogy valamennyien elismerték: a gyerekek, illetve a fiatalok tudatában szintézist kell alkotniuk a világmindenségről szerzett ismereteknek, s ez a legfontosabb szempont. Hogy e szintézishez milyen úton juttatják el őket: integrált tantárgyak segítségével, vagy egymással jól koordinált, de különálló tantárgyak révén, az másodlagos jelentőségűnek tekinthető.

Pedagógiai alapelvek szem előtt tartásával a szóban forgó gimnázium tanterveinek összeállítói mégis törekedtek arra, hogy ahol ezt viszonylag egyszerűen meg lehet oldani, ott integráltnak nevezhető tantárgy oktatását tervezék meg. Ilyennek tekinthetjük a következőket:

– anyanyelv és művelődés az 1., a 2. és a 8. évfolyamban (magyar nyelv, irodalom, történelem, művelődéstörténet, filozófia, esztétika, vallás- és erkölcsan);

– matematika és számítástechnika az 1-2. évfolyamban;

– természetismeret az 1. és a 2. évfolyamban (biológia és földrajz);

– természettudományi kísérletek szakkör az 1-2. évfolyamban;

– háztartási ismeretek és gyakorlatok az 1-5. évfolyamban;

– anyagszerkezet az 5. évfolyamban (fizika és kémia)

– biológia-kémia integráció a 7. évfolyamban;

– történelem a 8. évfolyamban (gazdaságföldrajz, napjaink történelme, alkotmányos és jogi ismeretek, társadalomismeret);

– valamint a 7-8. évfolyamban a specializáció keretei között több olyan stúdium (pl. tudománytörténet, esztétika, néprajz), amelyeknek meghirdetése mindenkor az adott gimnázium lehetőségeitől függ.

Az említetteken felül a Németh László Nyolcosztályos Gimnázium tanterve megmaradt a hagyományos tantárgyi rendszerénél. Ezen belül azonban koordinálja a különböző tudományágak ismeretanyagát, kiküszöböli a fölösleges átfedéseket.

A tantárgyi koncentrációnak számos példája lelhető fel a tantervek részleteiben. Példaként megemlíthető a 3. évfolyam latin tantervének szövegválasztása, amely a magyar irodalom (Szt. István kori legendák) és a történelem (Ókori Róma) tananyagát vette alapul. A tantervalkotók célja itt az volt, hogy az irodalom, ill. a történelemórákon a diákok megismerkedjenek kérdéses irodalmi művek társadalmi-történelmi háttérével és európai kultúrtörténelmi jelentőségével, a latinórákon pedig a legendák eredeti szövegével, azok nyelvi megformálásával.

A tantárgyi koncentráció másik lehetősége a tanári módszerekben rejlik. Abban, hogy miként készülnek az órákra az egyes szaktanárok, mennyire kísérik figyelemmel, hogy mivel foglalkoznak a diákok az órájukon kívül, aminek természetes követelménynek kellene lennie valamennyi iskolatípus minden óráján. „Szaktanári” képzésünk és elké-nyelmesedett gyakorlatunk azonban részben leszoktatott bennünket erről. Igazi kihívást jelent hát e követelménynek megfelelni.

A nyolcosztályos gimnáziumban tanított tárgyak:

- anyanyelv és művelődés;
- magyar nyelv;
- magyar és világirodalom;
- történelem;
- latin;
- élő idegen nyelvek (kettő, ill. három, választás szerint);
- matematika és számítástechnika;
- természetismeret;
- fizika;
- földrajz;
- biológia;
- kémia;
- ének-zene;
- rajz-népművészet-művészettörténet;
- háztartási ismeretek és gyakorlatok;
- testnevelés;
- specializáció.

A nyolcéves képzés szakaszai

A nyolcéves képzési egység három jól elkülöníthető, de nem mereven elválasztott szakaszra tagolódik. Az előkészítő (alapozó és képességefejlesztő) szakasz két, a szaktudományok alapjaiba történő fokozatos bevezetés (orientáció) három és a szakmai előkészítő szakasz szintén három évig tart. A Németh László Nyolcosztályos Gimnázium belső szerkezetét tehát a 2 + 3 + 3 tagolás jellemzi.

Az első, előkészítő szakasz

A képzés szempontjából ez a legfontosabb, a további munka eredményességét tekintve a leginkább meghatározó szakasz. Itt kell a tanítványokat (és szüleiket) a gimnázium céljainak végleg megnyerni és itt kell őket felruházni azokkal a képességekkel, amelyek birtokában később könnyebben sajátítják majd el a hagyományos tantárgyakat. Itt kell őket képessé tenni az önálló ismeretszerzésre is.

Az első szakasz tantárgyai: anyanyelv és művelődés, latin, matematika és számítástechnika, egy élő idegen nyelv, természetismeret, ének-zene, rajz-népművészet, háztartási ismeretek és gyakorlatok, testnevelés, valamint a 2. évfolyamtól fizika.

Az előkészítő szakasz középpontjában az anyanyelvi nevelés áll. Sok gyakorlati feladattal alakítjuk ki az anyanyelvi készségeket. A művelődéstörténetbe (történelem, irodalom-, művészet- és tudománytörténet) az életkoruknak megfelelő olvasmányok, igazi értéket hordozó irodalmi szövegek feldolgozásával vezetjük be a tanulókat, ami két tantárgy, az anyanyelv és művelődés, valamint a latin keretében történik. A matematika a számítástechnikával kapcsolódik össze ebben a szakaszban. A második évfolyam végére valamennyi kisdiaáknak eszközként kell tudni használnia a személyi számítógépet. A természettudományi tárgyak tanítását a természeti jelenségek egyszerű, logikus magyarázatával, kevés elmélettel kezdjük. A természettudományos tárgyakkal összevonva jelentkeznek itt, illetve a későbbiek során a jelenlegi technika tantárgy elméleti és gyakorlati ismeretei.

Az idegen nyelvek tanítását a latin nyelv alapozza meg. Abban az életkorban, amikor a gyermek már nem ösztönösen, hanem tudatosan, grammatikai-lexikai struktúrákból

építkezve képes az idegen nyelvet elsajátítani, fontos, hogy első találkozása olyan idegen nyelvvvel történjék, amelynek kristálytisza, logikus a szerkezete, írása-olvasása, fonetikája pedig nem okoz nehézséget. A latin nyelv jól megfelel e kritériumoknak. A hozzá kapcsolt ismeretanyag ugyanakkor a művelődéstörténeti stúdiumokat is kiegészíti, és szilárd alapokat ad az európai kultúra befogadásához. A latin mellett – egyelőre alacsony heti óraszámban – megkezdődik egy választott idegen nyelv (francia, angol, német, orosz vagy egyéb) tanítása.

Az ének-zene és a rajz-népművészet-művészettörténet tantárgyak az alapozó szakaszban sok gyakorlattal haladnak. Forrásuk és tananyaguk nagyrészt a népzene, a népművészet.

Új, máshol nem tanított tantárgynak tekinthető a háztartási ismeretek és gyakorlatok. Ennek célja, hogy kialakítsa a gyermekekben azokat a készségeket és elsajátíttassa velük azokat az ismereteket, amelyek a háztartásban, a mindennapokban való eligazodáshoz, a kulturált életvitelhez szükségesek. Legalább ilyen hangsúlyú célja az is, hogy felkészítse a tanulókat a szülői szerepre, a családi életre. A tantárgy tanításakor nem különítjük el egymástól a lányokat és a fiúkat. Mindkét neműli tanulóinkat megtanítjuk a fa- és fémmegmunkálás, a szabás-varrás, a fényképezés, a kertészkedés, valamint a háztartási és a technikai eszközök kezelésének alapismereteire.

Az alapozó szakaszban hetente négyszer van testnevelésóra. A testnevelésóra keretében, kapcsolódva az ének-zene és a rajz-népművészetórák tananyagához, valamint előkészítve a 3. évfolyam földrajz-néprajzi tárgykörét, a diákok megismerkednek a magyar néptánc alapjaival is. A gyerekek mozgásigényének kielégítésére szolgálnak még a napi órarendbe iktatott közös étkezéseket követő séták, testmozgások.

Orientációs szakasz

A második hároméves szakaszban megkezdődik, ill. folytatódik a hagyományos szakmai oktatás, de még mindig egységes program alapján. Ekkor lép be önálló tantárgyként a magyar nyelv és irodalom, a történelem, majd fokozatosan a természettudományos tantárgyak. Magasabb óraszámban folytatódik az első élő idegen nyelv, és megkezdődik a második tanítása. Az ötödik évfolyam végén befejeződik a latin nyelv egységes programja; ettől fogva már csak a nyelvi tagozatot választók foglalkoznak tovább latin nyelvvvel és kultúrával.

A számítástechnikai képzés e szakaszban szakköri keretben folytatódik, viszont egyre nagyobb teret kapnak a természettudományok. Az ötödik évfolyam végén befejeződik a háztartási ismeretek és gyakorlatok tantárgyszerű oktatása is.

E szakasz képzési célja, hogy bevezesse a gyermekeket a tantárgyak megalapozta tudományos ismeretekbe, és előkészítse a hatodik osztályban kezdődő szakosodást. A napirend inntől fogva a felsőbb éves gimnazisták napirendjéhez alkalmazkodik. A délutáni foglalkozásokon uralkodóvá válnak a szakkörök és az önként vállalt stúdiumok.

Szakmai előkészítő szakasz

A harmadik szakasz, vagyis az utolsó három év kiemelt képzési célja, hogy a tanulókat előkészítse a választott pályára, a továbbtanulásra. A felvételi rendszer alakulásától függetlenül fel kell készíteni a felvételi vizsgákra is.

E cél érdekében a képzés itt már két választható ágban, az ún. nyelvi és a reál tagozaton folytatódik. Az induló osztály együtt marad, mivel a tagozatok nem érintik a magyar nyelv és irodalom, a történelem, az ének-zene, a művészettörténet, a testnevelés és perze az osztályfőnöki órákat.

A nyelvi tagozatot választók folytatják latin tanulmányaikat, és megkezdik egy harmadik élő idegen nyelv, esetleg folytatják egy korábban tanult nyelv tanulását viszonylag magasabb óraszámban. A reál tagozaton pedig a matematikát és valamennyi természettudományos tárgyat tanulják magasabb óraszámban. A reál tagozat tantárgyi követelményrendszerét a természettudományos tantárgy és a matematika esetében aszerint állapítottuk meg, hogy az e tagozatot választó diákok jól megfelelhessenek valamennyi, e tantárgyakat számonkérő felvételi vizsgán.

A nyolcadik évben az eddig tanultak szintetizálását szolgálja az ismét megjelenő anyanyelv és művelődés tantárgy, valamint a történelem megemelt óraszám. E két tárgy hivatott a filozófia műveltségtartalmainak feldolgozására is. A történelemórák keretében ezen kívül a gazdaságföldrajzi és állampolgári, alkotmányjogi ismeretek közvetítése, ill. szintetizálása is megtörténik.

A nyolcéves képzés utolsó szakaszában heti kettőre csökken a hagyományosan vett testnevelési órák száma. Viszont a diákoknak tantervi kötelezettsége a gimnázium délutáni sportéletében való rendszeres és aktív részvétel, amelyet egyetemi mintára szervezünk.

Az utolsó évfolyamban a diákok szabadon választhatnak az ének-zene, ill. a rajz-művészettörténet stúdiumok között. Itt már mindkét tantárgynak az a célja, hogy végleg kialakítsa a tanítványokban a leendő értelmiségi természetes művelődési igényét. A tananyagot a diákok a hetedik évfolyam végére befejezik. A nyolcadikra a mindenkori hangversenyek, ill. kiállítások látogatását, ezek anyagának feldolgozását, s egyben a korábban tanultak szintetizálását irányozza elő a terv. Elsősorban a kortárs művészetek megismerésére (esetleg művelésére) helyeződik itt a hangsúly. Akárcsak a történelem- vagy az irodalomórán, ahol napjaink történelme, ill. a kortárs irodalom feldolgozása szerepel. Így remélhetőleg elérjük, hogy a nyolcosztályos gimnáziumból kilépő diákoknak majdan természetes szükségletévé válik, hogy bekapcsolódjanak hazánk, Európa és a világ kulturális vérkeringésébe.

Az óratervet az utolsó két évben *mindkét* tagozaton kiegészíti az ún. specializáció. Minden diák számára *lehetőség* csupán, melynek igénybe vételéről szabadon dönthet. (Ez egyben magyarázatul szolgál a magas heti összórászámra is.) Szándékosan nem neveztük ezt a munkaformát fakultációnak, jelezvénny, hogy itt mást kell elérni, mint a szaknyelven fakultációnak elnevezett szervezési formával. A specializáció a diákok (és a tanári kar tagjai) egyéni tudományos ambícióinak kielégítését szolgálja. Lehet ez tantárgyhoz kapcsolódó vagy attól független, segítheti közvetlenül a továbbtanulási terveket, de bevezethet olyan tudományágba is, amelyekkel a diákok „csak” intellektuális érdeklődésüknek hódolva kívánnak foglalkozni. Ebből következik, hogy a specializáció programját nem kell, de nem is lehet előre meghatározni. Mindig az adott évfolyam ismeretében, a diákok kívánságára, valamint a tanári kar lehetőségei alapján áll össze.

Különórák

Az egységes alapképzés mellett különórák rendszerével is szükséges a differenciálást (az egyes szakterületeken való elmélyülést, a tanulói aktivitás kibontakoztatását, a tanár és diák egyéni ambícióinak és adottságainak megfelelő kötetlenebb együttműködést) szolgálni. A cél annak elérése, hogy a nyolcosztályos gimnázium diákjai ne kényesüljenek iskolán kívüli különórák látogatására.

A kötelező foglalkozásokon kívüli egyéb formák: szakkör, önképzőkör, sportkör, énekkar, zenekar, diákkör és egyéni foglalkozások. E különórák rendszerét nem kell előre részletesen kidolgozni, hiszen nagymértékben igazodni kell a tanulói-szülői igényekhez és képességekhez, valamint a testület mindenkori lehetőségeihez.

A Németh László Nyolcosztályos Gimnázium eddigi ötéves kísérleti időszaka alatt a következő szakkörök működtek eredményesen: diákszínjátszó kör, énekkar, ógörög, természettudományos kísérletek, számítástechnika, sportkörök, sakk, fotó, Móra Ferenc Könyvklub, folyamatos irodalmi verseny, matematikai feladatmegoldó szakkör és kerámia szakkör. Szakköri formában működik a római katolikusok hittanoktatása is. A felsoroltak nagyobbik része tanári kezdeményezésre, kisebbik része a diákok igénye alapján szerveződött, de valamennyit szaktanár irányította.

Szombati programok

Az óratervben szereplő kötelező és választható órák mellett az első és a második évfolyamban tanévenként nyolc alkalommal szombati foglalkozások zajlanak. (Számuk a

TANTÁRGY	ÉVFOLYAM													
	5.	6.	7.	8.	9.	tago- zat	10. Ny.	R.	11. Ny.	R.	12. Ny.	R.	Összesen Ny.	R.
1. osztályfőnöki	1	1	1	1	1		1							6
2. anyanyelv és művelődés	5	5									2			12
3. magyar nyelv és irodalom			4	4	4		4		4		3			23
4. történelem			2	2	3		3		3		5			18
5. latin	5	4	2	1	1	Ny.	2		2		2			19
														13
6. idegen nyelv (fakultatív)	(3)	(3)	(4)	(4)	(3)									17
7. idegen nyelv					3		4		4		4			15
8. idegen nyelv						Ny.	4		4		5			13
9. matematika és szám.tech.	4	4	3	4	4	Ny.	3		4		4			30
						R.		4		5		5		33
10. természetismeret	2	2												4
11. földrajz			2	2	2	Ny.	2							8
						R.		4						10
12. biológia			2	2	2	Ny.	2		2					10
						R.		3		4		3		16
13. kémia				2	2	Ny.	2		2					8
						R.		3		3		2		12
14. fizika		2	2	2	2	Ny.	2		2		3			15
						R.		3		4		4		19
15. ének—zene	2	2	2	2	1		1		1					11 v. 12
16. rajz—népműv.—műv.tört.	2	2	2	2	1		1		1		1			11 v. 12
17. háztartási ism. és gyak.	1	1	1	1	1									5
18. testnevelés	4	4	3	3	3		2		2		2			23
Összesen	26 (29)	27 (30)	26 (30)	28 (32)	30 (33)	Ny.	33		31		31			249
						R.		33		31		31		249
19. specializáció						Ny.			4		4			8
						R.				4		4		8
MINDÖSSZESEN	29	30	30	32	33	Ny.	33		35		35			257
						R.		33		35		35		257

Rövidítések: Ny. = nyelvi tagozat; R. = reál tagozat.

1. táblázat
Óraterv

harmadik évfolyamtól fokozatosan csökken.) E szombati foglalkozások célja olyan, a tantervhez kapcsolódó ismeretnyújtás, ill. gyakorlat elvégzése, amely nem oldható meg a 45 perces tanítási órákra szabadalt munkahét keretében. Formái: tanulmányi kirándulás, múzeum- és hangversenylátogatás, versenyek, intenzív foglalkozások, mérések, terep-gyakorlatok. E foglalkozások időpontját a tanév elején közölni kell a tanítványok szüleivel, így a családi és az iskolai hétvégi programok ütközése elkerülhetővé válik.

Az iskolán kívül zajló szombati eseményekre a szaktanár és egy másik, az adott osztályban tanító tanár kíséri el a gyerekeket. Bekapcsolódnak ebbe a felsőbb évfolyamos gimnazisták, a volt tanítványok és ritkábban a szülők is. E szombati foglalkozások rendkívül sok, máshol meg nem szereshető ismeretet és élményt nyújtanak. A tanuláson és a tanulás szórakozáson kívül számos egyéb, nevelési célzatú megfigyelésre is lehetőséget teremtenek. A tanárok ezen alkalmakkor alkothatnak reális képet növendékeik viselkedéskultúrájáról és mérhetik le a hónapok múltával már érzékelhető fejlődést.

Napirend

A tanulók napirendje az első évfolyamtól kezdve a nagygimnazistákéhoz alkalmazkodik.

Az előkészítő szakaszban, azaz az első két évben azonban egy teljes óra megszakítással folyik a tanítás. Az első évfolyamban az ötödik, a másodikban a hatodik órában hosszú ebédszünet van. Az osztályok egy, az osztályban tanító pedagógus felügyelete mellett egyszerre érkeznek, terített asztalnál, nyugodt körülmények között, ami elősegíti a kulturált, udvarias közösségi viselkedés kifejlesztését is. A mintegy nyolcvan perces kikapcsolódás pihenést, testmozgást is biztosít, így a tanulók némileg regenerálódva térhetnek vissza az utolsó órákra. A napi hat tanítási óra így nem annyira megterhelő. A harmadik évfolyamtól a diákok a harminc perces ún. nagyszünetben, a legnagyobbakkal együtt ebédelhetnek.

A tanítás kb. 14⁰⁰ óráig tart. Utána kezdődnek a szaktanárokkal történt megállapodások alapján az önként vállalt délutáni különfoglalkozások.

Az általános iskolás korú (különösen a tíz-tizenkét éves) tanulók szülei sok esetben igénylik, hogy gyermekeik az iskolában töltsék a délutánt, vagy annak egy részét. Ezt a jogos kívánságot természetesen ki kell elégíteni. Am hagyományos napközti vagy tanulószobát nem szervezünk, ahol a szaktanár ellenőrizné a házi feladatok elvégzését. Gimnazistáinktól az első naptól kezdve megkívánható ugyanis az önállóság, a saját feladataikért való felelősségvállalás. Így a diákoknak a napközi helyett a különböző szakkörök munkájában való részvétel kínálható, ahol többnyire az adott osztály(ok)ban tanító tanárok felügyelnek rájuk, a nevelés szolgálatába állítva ezeket az órákat is. E délutáni foglalkozások – amelyek természetesen nem kötelezőek – alapvető szempontja és módszere kezdettől fogva a tanulók önálló munkára szoktatása, a könyvtárhasználatra és a tananyagot meghaladó ismeretek szerzésére való ösztönzés.

Azon kisdíjakok részére, akik aznap semmilyen szakkörön sem vesznek részt, de még nincsenek otthon a szülei, nyitva kell tartani a könyvtár olvasótermét. Itt a könyvtáros pedagógus felügyelete mellett önállóan dolgozhatnak: leckét írhatnak, szabadon olvashatnak könyveket, folyóiratokat, napilapokat, vagy a személyi számítógépeket is használhatják. (Tapasztalataink azt mutatják, hogy egy hónap elteltével már szinte minden kisdíák önállóan közlekedik. Az első hónapnak kényszerűségeiből a könyvtárban töltött délutánjai alatt alkalmuk van megszokni és megszeretni az önálló könyvtárhasználatot, s a későbbiekben is szorgalmas látogatói lesznek az intézménynek. Ami ismét csak nélkülözhetetlen tartozéka az értelmiségi létformának.)

Felmerülhet a kérdés, hogy a magas kötelező heti óraszám mellett hogyan gyözik a gyerekek idővel a különfoglalkozásokat? Eddigi tapasztalataink szerint jól bírják az átlagosnál nagyobb terhelést. Magyarázatul két tényezőt említhetnénk.

Egyfelől: a kötelező óraszámok sehol sem lépik túl az általános iskolák, ill. gimnáziumok ún. tagozatos (speciális tantervű) osztályainak heti óraszámát. Márpedig a nyolcosztályos gimnázium diákjai a tagozatos osztályokénál is alaposabb válogatás után nyerne felvételt. Jó képességük és nagyfokú tanulmányi vágyuk egyrészt csökkenti az otthoni tanulásra fordított időt, másrészt a szellemi munka nem gyötrelmes kényszertevékenység a számukra.

Másfelől: Magyarországon az iskolás korú gyerekek jelentős részét még további heti jónéhány órában foglalkoztatják szülei az iskolarendszeren kívüli oktatás keretében: nyelvórákra, korepetálásokra, zeneiskolába, sportfoglalkozásokra stb. adják őket. Nem kevesen vannak azok, akiknek különóráik száma eléri vagy meghaladja a heti 6-8 órát is. A nyolcosztályos gimnázium a hangszeres zeneoktatás kivételével mindenfajta „külö-

nórára" vonatkozó igényt kielégít, mégpedig a szülők kiegészítő anyagi áldozatvállalása nélkül. Ennélfogva a tanítványok nem kényszerülnek arra, hogy hosszú utazások után, külön fizetség ellenében hódoljanak egyéni ambícióiknak. A két, ill. három élő idegen nyelv gimnáziumi oktatása pedig a divatossá vált „külön-nyelvórákról” is leszoktatja a szülőket.

A Németh László Nyolcosztályos Gimnáziumban végzett iskolaorvosi kísérleti eredmények egyébként azt mutatják, hogy az átlagosnál nagyobb szellemi-fizikai igénybevétel az első három év elteltével semmiféle károsodást nem okozott a tanulók egészségi állapotában.

Vizsgarendszer

Az ellenőrzés és értékelés legkiemelkedőbb formái az év végi vizsgák.

A vizsgarendszer a Németh László Nyolcosztályos Gimnázium iskolakonceptiójának szerves része. Szükségessége és szempontrendszere az alábbiakban foglalható össze:

A gimnázium jelenlegi gyakorlatában az érettségi vizsga szinte előzmények nélkül való stresszhelyzet, amelyre a legjobb szándékunk és tudásunk mellett sem mindig vagyunk képesek kellőképpen felkészíteni tanítványainkat, mert:

- először kell nekik nagyobb összefüggések ismeretéről-látásáról is beszámolniuk, s nemcsak leckét felmondaniuk;
- először kell megadott témából (tételből) rövid felkészülési idő után szabadon előadást tartaniuk;
- először kell komplex ismeretekből (több tanév és több tantárgy tananyagából) számat adniuk;
- először felelnek bizottság előtt, gyakran több óras szellemi igénybevétel után, ráadásul tudván, hogy feleletüknek minden korábnál nagyobb téje van.

Az érettségi vizsgát továbbra is megtartandónak valljuk, mert lezárja a középfokú tanulmányokat, és az ismeretek összefoglalását igényli a diáktól. Ahhoz azonban, hogy e szerepét az érettségi hatékonyabban tölthesse be, gyakoroltatni kell a vizsgahelyzetet a diákokkal.

Azért is, mert lehetséges, hogy a felvételi vizsgák még sokáig fennmaradnak. A nyolcosztályos gimnáziumnak pedig az a legfontosabb képzési célja, hogy felkészítse tanítványait a felsőfokú tanulmányokra, illetve az ezekhez egyelőre még elengedhetetlenül szükséges felvételi vizsgákra. A tervezett vizsgarendszer e felkészítést is szolgálja.

Még fontosabb érv a vizsgarendszer mellett az a körülmény, hogy a nyolcéves képzés programjába beiktatott többszöri vizsga (az ezt megelőző rendszerezés, összefoglalás, ismétlés révén) várhatóan lényegesen emelni fogja a gyermekek tudásszintjét, s így az egyes tanévek során jobban építhetünk majd az előző évek munkájára.

A vizsgák szervezése és előkészítése során a következő szempontokat követjük:

- a) A vizsgaterv az óraterv és a tanterv szerves része.
- b) A vizsgák tartalmát az évekre lebontott tantárgyi programok, a követelményrendszer, ill. külön vizsgakiírás rögzíti.
- c) A szóbeli vizsgaforma dominál. (Az írásbeli vizsgák duplaórás dolgozatírásokkal nagyrészt megoldhatók.)
- d) A vizsgakérdések zöme komplex jellegű.
- e) A bizonyítványba az év végi osztályzat és a vizsgajegy átlaga kerül; 4,5 vagy 3,5 stb. átlag esetén a szaktanár dönt.
- f) Ha a tantárgy tanítása lezárul, azt vizsga követi.
- g) Az alsóbb évfolyamokban kevesebb és nagyrészt gyakorlati jellegű, a felsőbb évfolyamokban viszont már 3-5 elméleti vizsga zárja a tanévet.
- h) Az idegen nyelvek tanítását nyelvvizsga zárja. Célja az alap-, ill. középfokú minősítés megszerzése. Amennyiben ez nem sikerül, a diák továbbhaladását nem gátolja.
- i) A nyolcadik évfolyamot nyelvvizsga, ill. érettségi vizsga zárja. Az érettségi vizsga elvei és követelményei alkalmazkodnak a mindenkor általános érettségi vizsgaszabályzathoz.

j) A vizsgatételeket úgy állítjuk össze, és a diákokat úgy szoktatjuk, hogy egy-egy felelet max. 10 perces legyen.

k) A vizsgák min. 3 fős bizottság előtt folynak, csekély adminisztrációval (olyan jegyzőkönyv vezetésével, mint az osztályozó vizsgáké).

l) A külsőségek az érettségire emlékeztetnek (több gyerek vizsgázik egyszerre, felkészülési idő, tételhúzás stb.), de kevésbé ünnepélyesek.

m) A vizsga egyéni, nem osztályvizsga. (Ének, rajz és testnevelés esetében keveredik a kettő.)

n) A vizsgák nyilvánosak.

Vizsgaterv

Néhány megjegyzés a vizsgatervhez:

Az ének-zene és a rajz-népművészet „vizsgák” lényegében összefoglaló jellegű végi bemutató órák, melyeket a gyerekek egyéni produkciói, ill. alkotásai egészítenek ki. Így válik részévé az év végi megmérettetésének a záró hangverseny vagy a rajz- és kérámia kiállítás.

Tantárgy	1. évf.	2. évf.	3. évf.	4. évf.	5. évf.	6. évf.	7. évf.	8. évf.
anyanyelv és művelődés, ill. magyar nyelv és irodalom	+	+		+		+		É
történelem			+		+		+	É
latin							+	É?
első idegen nyelv			NYV (A)		NYV (K)			É?
második idegen nyelv						NYV (A)		NYV (K)
harmadik idegen nyelv							NYV (A)	NYV (K)
matematika és számítástechnika		+			+			É
földrajz				+		+		É?
biológia				+			+	É?
kémia					+		+	É?
fizika			+		+			É?
ének-zene	(+)	(+)	(+)	(+)				É?
rajz	(+)	(+)	(+)	(+)				É?
testnevelés	év végi bemutató órák							
Egyéni vizsgák összesen	1	3	3	3	4	3	5	7
Rövidítések: NYV = nyelvvizsga vagy idegen nyelvi vizsga (A) = alapfokú szint (K) = középfokú szint É = érettségi, vélhetőleg kötelező érettségi tárgy								

2. táblázat
Vizsgaterv

A testnevelés bemutató órákat és záró sportversenyeket ugyancsak kiegészítik a fél-évente tartott néptánc bemutatók.

A háztartási ismeretek és gyakorlatok tantárgy keretében évente egy alkalommal vendéglátást szervezünk, ahol a diákok mutatják be „konyhaművészetüket”, és vizsgáznak viselkedéskultúrából.

Felvétel

Az iskolakoncepcióból következik, hogy szükség van a leendő tanítványok kiválogatására. A kérdéses korosztálynak ugyanis csak a kisebb hányada alkalmas arra, hogy tízéves korban megkezdhesse a nyolcosztályos gimnázium feszítettebb programját. Az alkalmasság kritériumát azonban kizárólag a gyermek képességeinek, felkészültségének, a felvételi vizsgákon nyújtott teljesítményének és a szellemi munkához való viszonyának kell alkotnia. Más szempontok (pl. a szülők foglalkozása, kapcsolatrendszere stb.) semmiféle szerepet nem játszhatnak a felvételi döntésekben.

Az egyes iskolák egyelőre maguk szabhatják meg felvételi eljárásukat. Az alábbiakban – tájékoztató jelleggel – ismertetjük a Német László Nyolcosztályos Gimnázium felvételi kapcsolatos álláspontját és gyakorlatát.

A válogatás igen nagy felelősséggel jár, a döntés kockázatos. Tisztában vagyunk vele, hogy nem létezik tökéletes felvételi rendszer. Mindazonáltal a felvételi vizsgák mellett döntött a tanári karunk. Viszont, hogy a tévedések kockázatát a lehető legkisebbre csökkentjük, szakembereket kértünk fel az írásbeli felvételi adatainak összeállítására.

Az MTA Pszichológiai Intézetének Tehetségkutató Csoportja vállalta a felkérést. Megrendelésünkre olyan feladatsort állított össze, amely nem ismereteket kér számon, hanem a gyermek képességeit vizsgálja (pl. emlékezet, kreativitás, asszociációs készség, a gondolkodás gyorsasága, logikussága stb.). A pszichológiai tesztek fogalmazási-helyesírási feladat egészíti ki az írásbeli vizsgán.

A dolgozatokat titkosítva javítjuk. A legjobb eredményt elérték (a felvehető létszám kb. másfélszerese) munkáit azonosítjuk, és behívjuk őket szóbeli meghallgatásra. Ez három rövid részből áll: szövegolvasásból, annak értelmező elmondásából, és a szöveghez kapcsolódó kötetlen beszélgetésből. A szóbeli meghallgatás bizottság előtt történik, a három részfeladatot külön-külön pontozzuk. A bizottságok a vizsgák végeztével együttesen hozzák meg a felvételi döntést, amelybe az írásbeli eredményének pontértékét már nem számítjuk be. Azonosnak mondható teljesítmény esetén előnyben részesítjük azokat a gyerekeket, akiknek a testvére(i) gimnáziumunk tanítványa(i). Megelégedésünkre már több testvérpár diákunk van.

A nyolcosztályos gimnáziumról csak a XIII. kerületben fejtünk ki propagandát. Azt szeretnénk, ha tanítványainknak nem kellene hosszú időt utazással tölteniük. De a gimnázium légkörének is jobban kedvez, ha tanítványai némiképp helyileg is kötődnek hozzá. Elfogadunk természetesen más kerületekből történő jelentkezéseket is, de igyekszünk lebeszélni a szülőket gyermekeiknek az utaztatással járó túlzott megterheléséről.

A hagyományossá vált tájékoztatói rendszerünk első lépéseként novemberben megbeszélésre hívjuk össze a XIII. kerület általános iskoláinak negyedik osztályaiban tanító pedagógusokat. Őket kérjük meg arra, hogy adják át meghívó levelünket az érdeklődő szülőknek, ill. a tanítványainknak. A szülők és a gyermekek számára december folyamán tartunk tájékoztatót, ahol feltett kérdéseikre az igazgató és a leendő osztályfőnökök adnak választ. Külön felhívjuk a figyelmüket arra, hogy mielőtt döntenének a jelentkezésről, tanulmányozzák át könyvtárunkban a nyolcosztályos gimnázium dokumentumait. Fontosnak tartjuk, hogy a jelentkezésre vonatkozó döntéseket megelőzze a gimnázium céljaival való azonosulásuk.

A jelentkezési lapokat minden év február 1-jétől lehet átvenni a gimnázium portáján. Ezen csak a legszükségesebb adatokat (név, lakcím, nyelvválasztás) kérdezzük, hogy

semmiféle egyéb információ (pl. a szülők foglalkozása) ne befolyásolja majd a felvételi döntésünket. A jelentkezési lapokat március közepéig lehet beadni, így április elején és végén meg tudjuk szervezni a kétfordulós felvétel vizsgát. Az eljárásnak május első napjaiban van vége, amit június elején újabb tájékoztató követ: immár a felvett gyerekek és szüleik részére.

Az egy osztályba felvett gyerekek száma: 26-30 fő.

A nyolcosztályos gimnáziumi osztályainkba felvett gyermekek szociális összetétele lényegesen nem különbözik a hagyományos gimnáziumi osztályainkban megszokottól.

Ki- és belépési lehetőségek

Tekintettel arra, hogy a tanulókat egyrészt az érintett korosztály szüleinek előzetes és nagyon alapos tájékoztatása után, az iskola szándékaival való azonosulás és együttműködési készség alapján, másrészt minőségi válogatás révén vesszük fel, lényegében nem kell számítani belső mozgásra. Mindazonáltal fel kell készülni rá, hiszen előre nem látható okok is iskolaváltoztatásra kényszeríthetik a diákokat.

Lehetnek az iskolát elhagyó tanulók. Erre az eshetőségre (leszámítva a nagy távolságra vagy más városba költözés okát) az alsóbb évfolyamokon kell gondolni, ha valakiről kiderül, hogy nem felel meg az elvárásoknak, a követelményeknek. Garantálható azonban, hogy tanulmányait az ilyen tanuló a hagyományos iskolatípusokban minden zökkenő nélkül folytathatja, mert kortársaival szemben sem a készségek, sem a jártasságok területén nem lesz hátránya. Egy-egy ismeret tantervi átcsoportosítása következtében lehet ugyan némi ideiglenes tudásbeli lemaradása, amit külön foglalkozás keretében kell behoznia. (Pl. a nyolcosztályos gimnáziumban csak a 3. évfolyamban kezdenek hagyományos értelemben vett történelmet, vagy a 4. évfolyamban kémiát tanulni.)

Kisebb mértékben fel kell készülni a belépő tanulók fogadására is. Erre elvileg bármikor számítani lehet, ha az osztályban megüresedik egy hely. Az utolsó két évben már kizárható ez a lehetőség. A belépni szándékozók egyrészt egy oldottabb formájú, másrészt egy évről évre szigorúbbá váló szaktárgyi vizsgát, meghallgatás alá vetjük. Ha ezen a tanuló alkalmasnak bizonyul (s a létszám megengedi), folytathatja tanulmányait a nyolcosztályos gimnáziumban. Ha a jelölt tehetséges, de pótolható tantárgyi hiányosságai vannak, éppúgy, mint a kilépőt, őt is egyéni foglalkozásokkal kell segíteni a váltással járó nehézségek leküzdésében és a hiányok pótlásában.

A Magyar Köztársaság közoktatási rendszerének, s ezen belül iskolaszervezetének várható alakulása valószínűleg javítani fogja a nyolcosztályos gimnáziumba vagy abból történő átlépési lehetőségeket is. Addig azonban csak az egyéni felkészítést és a különböző vizsgákat tarjtuk az átjárhatóság lehetséges módjának.

Eddigi tapasztalatok

A nyolcosztályos gimnáziumi *kísérlet* 1999 nyaráig tart hivatalosan. Vagyis addig, ameddig a harmadik kísérletinek indult évfolyam le nem teszi a képzés sikerét megítélni hivatott érettségi vizsgát.

Korai volna tehát időnek előtte felelőtlenül nyilatkozni. Tárgyszerűen mindössze annyit jegyezhetünk meg: eredményeink biztatóak, a szülői visszajelzések pozitívak, s a programunk iránti érdeklődés változatlanul intenzív. Időszakos beszámoló kiadvánnyal a folyó év végén kívánunk jelentkezni a szakmai nyilvánosság előtt.

A PSMZ Projekt Programiroda gondozásában 1993 nyarán *A Németh László Nyolcosztályos Gimnázium pedagógiai programja (iskolakoncepció, tantervek, vizsgakövetelmények)* címmel e sorok írójának tollából megjelent a kísérlet előkészítő szakaszának

és első három évének részletes leírása. A jelen ismertetőnél részletesebb tájékoztatást igénylők a könyvet a gimnáziumban vásárolhatják vagy rendelhetik meg.

JEGYZET

- (1) Ld. erről részletesebben *Komis Gyula*: Magyarország közoktatásügye a világháború óta. Budapest, 1927.
- (2) *Gáspár László*: Az iskola elméletben és gyakorlatban I. = Köznevelés, 1987. 20. sz. 10-12. p.
- (3) Ld. *Zsolnai József*: Egy gyakorlatközelű pedagógia. (A képességfejlesztéstől a személyiségfejlesztésig 1.) Oktatási Intézet, Budapest, 1986. 91. p.
- (4) *Farkas Endre*: Legyen a nevelés mindig beavató jellegű. Beszélgetés Ancsel Évával a nevelésről. In: *Magyar Pedagógia*, 1986. 3-4. sz. 434-435. p.
- (5) Uo., 436. p.
- (6) *Prohászka Lajos*: A tanterv elmélete. Budapest, 1948. Előadásai alapján összeállította: *Jesch László*. In: *A tantervemélet forrásai 2.* OPI, Budapest, 1983. 63. p.
- (7) *Mityina, V.Sz.*: A képzési rendszerek időszerű problémái és ellentmondásai a fejlődő országokban. In: *Az oktatás világfejlődésének tendenciái korunkban. Nemzetközi tudományos tanácskozás*, Budapest, 1983. szeptember 6-9. Szerk.: *Széchy Éva*. OPI, Budapest, 1983. 107 pl.
- (8) *Faludi Szilárd*: A tantervi anyag kiválasztásának alapjai az általánosan művelő iskolában. Válogatás a szerző 1967-ben írt kandidátusi értekezéséből. In: *A tantervemélet forrásai I.*, OPI, Budapest, 1983. 47. p.